

АЛИШЕР НАВОИЙ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИЁТИНИНГ ТУРКИЯДА ЎРГАНИЛИШИ ҲАҚИДА

ф.ф.д. Нодирхон ҲАСАН,

Ўз Р ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти

Ҳазрати Алишер Навоий нафақат Марказий Осиё халқлари, балки Кичик Осиё (яъни ҳозирги Туркия) минтақасида ҳам маълум ва машҳурдир. Зеро, буюк шоирнинг бетакрор илмий ва адабий мероси Усмонли шоир ва адиблари тарафидан ўтмишда ўқиб-ўрганилгани каби бугун ҳам қадрланмоқда. Алишер Навоий мавзусида Туркияда олиб борилган тадқиқотларни бир неча гуруҳларга бўлиб ўрганиш мумкиндир.

Биринчиси, бу мавзуда амалга оширилган илмий ишлар, яъни докторлик ва номзодлик диссертацияларидир¹. Бу ишлар асосан Навоий асарларининг илмий ўрганилиши, яъни матнининг нашрга тайёрланиши, нусхалари, таянч нусхаларнинг тавсифи, лисоний ва адабий жиҳатларининг тадқиқи шаклида амалга оширилган. Масалан, Г.Алпай “Ғаройиб ус-сиғар” девонининг транскрипционли ва танқидий матнини тайёрлаган бўлса, М.Жонпўлат “Лисон ут тайр” асарини ўрганиб чиқиб, матнини ва фихристини тақдим этган. Д.Абик эса “Тарихи анбиё ва ҳукамо”, “Тарихи мулуки аҷам” ва “Муншаот” асарларини матн, грамматик, лингвистик ва стилистик жиҳатлардан тадқиқ этган. Айрича, бу категорияда Ҳирот адабий мактабида таъкирчилик мавзусининг ўрганилганини ҳам қайд этиб ўтиш керак. Шунингдек, Ю.Алтинишикнинг “Навоий асарларида тасаввуфий қарашлар” мавзусидаги диссертация ҳам эътиборга лойиқдир.

Иккинчиси ва эътиборга лойиқ жиҳати, туркиялик навоийшунос олимлар томонидан Алишер Навоий асарларини чоп этиш ишининг жуда яхши йўлга қўйилганлигидир. Ўтган аср мобайнида буюк шоирнинг ўзбек тилидаги деярли барча асарлари нашр этилган². Бу ишда айниқса турк тил қурумининг

¹ M.Sabir. Ali Şir Nevai, Hayretül-Ebrar, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1961; G.Alpay, Ali Şir Nevâyî'nin Birinci Divanı: Garâibü's-Sığar, Dokt. Tezi. İst. Üniv. 1965; K.Eraslan, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve, Dokt. tezi, İst. Üniv. 1969; S.Özçelik. Ali Şir Nevai, Mecalisü'n-Nefais, Gazi Üniv. Dokt. Tezi, 1981; M.Karaörs, Ali Şir Nevâyî. Nevâdirü's-Şebâb, Dokt. Tezi, İst. Üniv. İstanbul 1985; K.Türkay, Ali Şir Nevâî, Bedâyü'l-Vasat, Dokt. Tezi, Ankara Üniv. 1988; H.Tören, Ali Şir Nevayi, Sedd-i İskenderi, İst. Üniv. Dokt. Tezi, 1990; G.Tural. Ali Şir Nevai. Seba'a-i Seyyare, Gazi Üniv. Dokt. Tezi, Ankara, 1993; Z.Ölmez, Ali Şir Nevâyî, Mahbûbü'l-Kulûb, Hacettepe Üniv. Dokt. Tezi, 1993; A.D.Abik, Ali Şir Nevâyî'nin Risaleleri. Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ, Tarih-i Mulûk-i Acem, Münşeat, Ankara Üniv. Dokt. Tezi 1993; Y.Altınışık, Ali Şir Nevâyî'de Tasavvuf, Harran Üniv. Dokt. Tezi, Şanlıurfa 2002;

² Ali Şir Nevâyî, Muhakemetü'l-lugateyn. Haz. R.İşitman, TDK. Ankara 1941; Ali Şir Nevâyî. Hamse, III, Haz. A.S.Levend, Ankara 1967; Ali Şir Nevâyî. Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve, Haz. K.Eraslan, İst. Üniv. Edeb. Fak. Yay., İstanbul 1979; Ali Şir Nevâyî, Mizânü 'l-Evzan, Haz. K.Eraslan, Ankara 1993; Ali Şir Nevayi. Ferhad ü

фаолиятини алоҳида тақдирламоқ лозим бўлади. 1941 йил “Муҳокамат ул-луғатайн” нашри билан бошланган Навоий асарларининг нашри 2006 йилга қадар узлуксиз давом этди.

Учинчиси, Алишер Навоийнинг ҳаёти, асарлари, бадиияти масалалари, тил хусусиятлари, усмонли шеъриятига таъсири, туркий тил ва маданият равнақига кўрсатган хизматлари, яшаган даври ва ҳоказо масалалар тадқиқига бағишланган бир қатор илмий асарлар яратилган³. Булардан энг машҳурлари Фуод Кўпрулуниги “Алишер Навоий”, Али Ниҳод Тарланнинг Алишер Навоий таваллудининг 500 йиллиги муносабати билан чоп этилган “Алишер Навоий ҳаёти ва асарлари”, Оғоҳ Сирри Лаванднинг “Алишер Навоий: ҳаёти, санъати ва шахсияти”, “Чиғатой адабиёти ва Алишер Навоий” каби китоб ва тўпламлардир⁴.

Ф.Купрули “Алишер Навоий” рисоласида (ва “Классик Чиғатой даври” номли тадқиқотида) 14 асрнинг иккинчи ярми ўзбек адабиётини тадқиқ этаркан, Бойқаро ва Навоийнинг бу даврдаги порлоқ маданият инкишофининг асосий омиллари бўлганликларини қайд этиб, “туркий маданият тарихида бу (инкишоф даври)ни Бойқаро-Навоий даври деб аташ янглиш бўлмас” дейди ва бу давр Хуросон ва Ҳирот учун олтин давр бўлганлигини қайд этади. Шунингдек, олим мазкур рисоласида: “У (Навоий) фақатгина Ўрта Осиё туркийларининг яъни ўзбек адабиётининг буюк шоири бўлибгина қолмаган, асарларини юз йиллардан бери турк дунёсининг ҳар тарафида, Онадўли ва Румэлида, Озарбайжонда, Эронда, Ироқда, Қримда, Волгабўйларида, туркманлар орасида, ҳатто Ҳиндистондаги турк саройларида ўқилган” деб ёзади. Купрулига кўра, Фузулий ва Насимийни истисно қилганда, Навоий руҳининг оҳанглари Ўрта Ер денгизи соҳилларидан Кошғарга, Волга бўйларидадан Мажористонга қадар бу даражада кучли таратган бир шоир йўқдир⁵.

Шу ўринда Оғоҳ Сирри Лаванднинг асари устида ҳам тўхталиш жоиздир. Чунки асар ўзига хос бир қанча хусусиятлари билан ажралиб туради. Чунончи,

Şirin: İnceleme-Metin. Haz. G.Alpay-Tekin. Ankara 1994; Ali Şir Nevâyî, Lisânü't-tayr, Haz. M.Canpolat, Ankara 1995; Ali Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâis, Haz. H.Ayan ve başk., Erzurum 1995; Ali Şir Nevâyî, Fevâidü'l-Kiber, Haz. Ö.Kaya, Ankara 1996; Ali Şir Nevâyî, Leyli vü Mecnun, Haz. Ü.Çelik, Ankara 1996; K.Türkay, Ali-Şir Nevâyî: Bedayiu'l-Vasat, Ankara 2002; Ali Şir Nevâyî, Garâ'ibü's-sigar. Haz. G.Kut. Ankara 2003; Ali Şir Nevayî Hamsetü'l-Mütehayyirin, Haz. A.D.Abik, Ankara 2006; M.Karaörs, Nevadirü's Şebab, Ankara 2006;

³ A.N.Tarlan. Büyük Türk Şairi Mir Ali Şir Nevâî, Bakû 1926; B.Atalay. Mirza Mehdi Mehmet Han, Seng-Lâh, Lugat-ı Nevâî, İstanbul 1950; B.Atalay. Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü, Ankara, 1972; İ.Kafesoğlu, Ali Şir Nevâî Devri Tarihine Bir Bakış, İstanbul 1962; Z.F.Fındıkoğlu, Ali Şir Nevai ve zamanımız, İstanbul 1962; F.K.Timurtaş, Ali Şir Nevâî'nin Türk Diline Hizmetleri, İstanbul 1962; Ali Şir Nevai. I-I V. Ankara 1965;

⁴ F.Köprülü, Ali Şir Nevai, TTK, İstanbul 1941; A.N.Tarlan, Ali Şir Nevai hayatı ve eserleri, İstanbul 1962; A.S.Levend, Ali Şir Nevai hayatı, sanatı ve şahsiyeti, TTK, Ankara 1965; Çağatay Edebiyatı ve Ali Şir Nevai, İstanbul 1996.

⁵ F.Köprülü, Edebiyat Araştırmaları II, S. 138. F.Köprülü, "Ali Şir Nevâî", Edebiyat Araştırmaları II, s.431.

Лаванд ўз асарининг кириш қисмида Навоий мавзусида амалга оширилган дастлабки тадқиқотларни тилга олади. Улуғ шоир яшаган давр, унинг ҳаёти, маданий фаолияти, девонлари, “Хамса”си, бадиияти ва шахсияти, Навоий ва тил, Навоий ва адабиёт, Навоий ва Ҳирот, шоирнинг адабий муҳити, тафаккури, характери, Навоий ва ишқ, Навоийнинг шуҳрат топиши ва таъсири, Навоий асарларига умумий қараш каби мавзуларни тадқиқ этган олим китоб охирига Навоий тилга олинган асарлар, Навоий асарлари луғатлари ва Навоий библиографиясини ҳам илова этган.

Тўртинчиси, “Машҳур одамлар”, “Турк адабиёти тарихи”, “Турк тили тарихи”, “Турк дунёси эл китоби”, “Адабиёт тадқиқотлари”, “Турк дунёси муштарак адабиёти” каби бир қанча илмий ва адабий асарларда, шунингдек “Ислом қомуси”, “Турк классиклари”, “Диёнат Вақфи Ислом қомуси”, “Буюк турк классиклари” сингари бир қанча илмий, тарихий, адабий ва библиографик қомусларда Алишер Навоий ҳаёти ва ижодига алоҳида саҳифалар ажратилган⁶.

Бешинчиси, Туркия матбуотида Алишер Навоий мавзусида юзлаб мақолалар эълон қилинган. Уларда улуғ шоирнинг ҳаётию ижодидан тортиб таъсир ва издошлик масалаларигача ранг баранг мавзулар кенг қамраб олинган⁷.

⁶ İ.Gövsâ, Ali Şîr Nevâyî, Meşhur Adamlar, İstanbul, 1933-1935; Gölpınarlı, Abdülbâki, Ali Şîr Nevâî, AA, III, 1946-1947, 1064-1065; İ.Gövsâ, Ali Şîr Nevâî, Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi, 1947; N.S.Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, s. 424, İstanbul 1948; A.Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, II, İstanbul, 1964, s.205-235; M.Çavuşoğlu, Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar, Atsız Armağanı, İstanbul 1976; A.İnan, Çağatay Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s.484-501; F.Köprülü, Ali Şîr Nevâî, Edebiyat Araştırmaları II, İstanbul, 1989, s.429-438; G.Kut. Ali Şîr Nevai, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Ankara 2008; F.Köprülü, Çağatay Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi, 3.cilt. s.297-306, Eskişehir 1997; Z.V.Togan. Ali Şîr Nevâyî. İslam Ansiklopedisi, I, İstanbul 1941, s. 349-357; K.Eraslan, Nevâî,Türk Klasikleri, C.III, İstanbul 1986, s.108; G.Kut. Ali Şîr Nevâî. TDV İslâm Ansiklopedisi. C.II. İstanbul 1989, s.449-453; K.Eraslan. XV. y.y Çağatay Edebiyatı. Büyük Türk Klâsikleri, C.3, İstanbul 1986, s.59-133;

⁷ Бу мақолаларнинг энг асосийлари қуйидагилардир: İ.Hakkı, Ali Şîr Nevâyî ve Çağatay Şuarası, Mektep, s. 1-7, İstanbul 1892; A.İnan, Mir Ali Şîr Nevai, Varlık, İstanbul 1941, C.XI, sy.182, s.313-314; B.Atalay. Ali Şîr Nevâî, Türk Dili-Belleten, II, 7-8 Mart 1941, 9-16; İ.H.Ertaylan, Amasya'da Bayezit Kütüphanesinde bulunan Divan-ı Mir Ali Şîr Nevai, TDİED, I, İstanbul, 1946, 39-47; Â.S.Levend. Türkiye Kitaplıklarında Nevâyî Yazmaları, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni, 1958, 127-214; A.İnan, Ali Şîr Nevai ve folklor, TFA, no. 182, s.3510-3511, 1964; Â.S.Levend. Ali Şîr Nevâî, Türk Dili Dergisi, XV, 173, 1966, 285-291; M.F.Kırzioğlu, Türk Dilini Sevme Bakımından Nevâî'nin Yeri, Türk Dili Dergisi, XV, 173, 1966, s.306-316; A.Caferoğlu, Çağatay Türkçesi ve Nevâyî, Türk Dili ve Edebiyatı dergisi. C.XI, sy. 3-4, 141-154; H.Dizdaroğlu, Nevâî'de Dil Bilinci, Türk Dili Dergisi, C.XV, sy.173, Şubat 1966, s.294; A.Dilaçar, Nevâî'nin Dil Anlayışı, a.g.e. s.302; K.Eraslan, Nevâyî'nin Hâlât-ı Seyyid Big Risalesi, Türkiyat Mecmuası, XVI (1971) İstanbul 1971, 89-110; O.F.Sertkaya, Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri I, TDİED, XVIII, 1970, s.133-138; K.Eraslan, Ali Şîr Nevâyî'nin Halât-ı Pehlevan Muhammed Risalesi, Türkiyat Mecmuası, XIX, İstanbul, 1980, 99-164; G.Alpay. Ali Şîr Nevai'nin Ferhad ü Şirin Mesnevisi Üzerindeki Etkiler. TDK-Belleten Dergisi TDAY-B 1970. Ankara 1989. s.155-167; T.Üzgör, Ali Şîr Nevâî ve Fuzûlî Arasında Bazı Benzerlikler, MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi/Âmil Çelebioğlu Armağanı, Yıl 1991-92, 7 (1993), 565-77; M.Karaörs, Nevâî'nin İkinci Divanı Nevâdirü's-Şebâb, Erciyes Üniv. Fen Edeb. Fak. Dergisi, 5 (1994), 219-30; K.Türkay, Nevai'nin Lügazları, TDAY Belleten, 1994, s.157-168; F.Özkan, Nevâî Eserleri İçin Yazılmış Bir Lügat, Bilig dergisi, 1 Bahar 1996, 198-243; A.D.Abik, Nevayî'de -p zarf fiilinin Bazı Yönleri, Bir, sy.9-10, s.27-39, İstanbul 1998; V.Türk. Ali Şîr Nevai'nin Münacatı, Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, Üzbek Bayçura Özel Sayısı (2001) sy: 10; T.O.Seyhan, Ali Şîr Nevayî – Sirâci'l-Müslimîn-I, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.II, sy.4 (Aralık 2005), Ankara; A.D.Abik (1996), Ali Şîr Nevâyî'nin Zübdetü't Tevarihî Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara 1999, 1-6; S.E.Sol. Ali Şîr Nevai'ye bağlı olarak anlatılan fıkralar. Milli Folklor dergisi, sy.64, s.44-51, Ankara 2004; Ö.Kaya. 'Alî Şîr Nevâyî'nin Divanları. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (2007), 4/1: s.46-56; B.Ö.Nalbant. 'Alî Şîr Nevâyî'nin Dest-i Hattı: Türkçe Divanları Arasındaki

19 асрнинг иккинчи ярмидан 21 асрнинг бошигача ўтган давр мобайнида Ф.Кўпрулининг “Алишер Навоий ва таъсирлари”, Абдулбокий Гўлпинорлининг “Алишер Навоий”, Фахриддин Кирзиўғлининг “Навоий ва туркий тилга муҳаббат”, Аҳмад Жаъфарўғлининг “Навоий “Хамса”си”, Янош Экманнинг “Навоийнинг илк девонлари ҳақида”, Камол Эраслоннинг “Навоийнинг “Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер рисоласи” ва “Навоийнинг “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад рисоласи”, Усмон Фикри Сертқоянинг “Усмонли шоирларининг Чиғатойча шеърлари” (туркум мақолалар), Кўнгул Алпойнинг “Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достони”, Тоҳир Ўзгўрнинг “Навоий ва Фузулий орасидаги баъзи ўхшашликлар”, Яъқуб Қорасўйнинг “Шайбонийхоннинг Навоийга назиралари”, Воҳид Туркнинг “Алишер Навоийнинг муножоти” каби юзга яқин эътиборга молик мақолалар Туркия журналларида эълон қилинган. Тилшунос олим А.Жаъфарўғли “Чиғатой туркий тили ва Навоий” номли мақоласида Навоийнинг туркий тил ривожини учун олиб борган курашларини ифода этаркан “Навоий туркий тилнинг энг буюк ҳомийси ўлароқ ҳамиша “туркий тил” сўзини айтишдан завқ олар ва шу йўл орқали Ўрта Осиё теъарагидаги туркий тил курашини қизғин авж олдирганди”, деб ёзса⁸, К.Эраслон “Алишер Навоийга буюк социолог ёхуд маданият сиёсатшуносимиз Юсуф Хос Ҳожиб ҳамда буюк фольклорчи ва луғатшуносимиз Маҳмуд Кошғарийдан кейин энг йирик турколог ва маданият арбобидир деб қараш тўғри бўлур эди” дея юксак баҳо беради⁹. Ўндер Гўчгун эса Навоийнинг ўз даврида тутган ўрнини “ўша даврдаги туркий давлат Навоий замонида “Ҳирот маданияти” деб номланган улуғ бир илм, маданият ва санъат хазинасига эришди” дея эътироф этади¹⁰.

Олтинчиси, “Турк амажи”, “Турк тили ва адабиёти”, “Туркий лаҳжалар ва адабиётлар” каби журналларнинг 1942 йил январь, 1966 февраль ва 1997 йил июнь сонлари Алишер Навоийга махсус бағишланган¹¹.

Yeri. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 2006, 3(1):57-63; E.Teres. Ali Şîr Nevâyî'nin Dinî-Tasavvufî Eserleri. Yağmur dergisi, sy.40/2008; M.Karaörs. Ali Şîr Nevâyî-I, Ege Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları dergisi, İzmir, Haziran 2009 sy.59;

⁸ A.Caferoğlu, "Çağatay Türkçesi ve Nevâyî", s.148.

⁹ K.Eraslan, "Ali Şîr Nevâyî'nin Halât-ı Pehlevan Muhammed Risalesi", s.99.

¹⁰ Önder Göçgün, Eserlerinin ışığında fikri ve edebi hüviyeti ile Ali Şîr Nevai, Bir, sy.9-10 1998, s.228.

¹¹ Ahmed Caferoğlu. "Mir Ali Şîr Nevâî", (Nevâî'nin Doğumunun 500. Yıl Dönümü Dolayısıyla), Türk Amacı, İstanbul, 1942,1, 6-11; Ahmet Caferoğlu. Nevâî'nin Türk Dilli "Hamse"si (Şubat 1966, C: XV, S: 173, s. 298-300 Ali Şîr Nevai Özel Sayısı Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi) (27.11.2008); Türk Lehçeleri ve Edebiyatı dergisi, Ali Şîr Nevai özel sayısı, sy.13 Haziran 1997; A.Çelikkbay, Türkiyeli âlimlerin araştırmaları ışığı altında Ali Şîr Nevâî, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı dergisi, Ali Şîr Nevai özel sayısı, sy.13 Haziran 1997, s.48-50;

Еттинчиси, 1962 йил Истанбулда, 1991 йил Анқарада, 1992 йил Қўниёда, 2001 йил яна Анқарада Алишер Навоий мавзусига доир илмий-амалий анжуманлар ўтказилган, мавзу юзасидан турли маърузалар қилинган¹². Шулар орасида Гунай Қутнинг “Девон шоири сифатида Алишер Навоий”, Хусайн Ўзжоннинг “Турк дунёсининг донишманди Алишер Навоий”, Мустафо Эсоннинг “Алишер Навоий асарларининг Онадўли турк адабий тилига таъсири” каби маърузалари бугун ҳам ўқувчиларни қизиқтиради.

Саккизинчиси, бу ўринда рус олимлари томонидан Алишер Навоийга бағишлаб ёзилган бир қанча тадқиқотларнинг туркчага қилинган таржималарини эслаш жоиз. Масалан, “Ўлку” мажмуасида чиққан В.Бартольднинг “Мир Алишер ва сиёсий ҳаёти” мақоласи, “Турк тили тадқиқотлари йиллик бюллетени”да эълон қилинган Е.Э.Бертельснинг “Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достони”, А.Н.Болдиревнинг “Замондошларининг ҳикояларида Навоий”, А.К.Боровковнинг “Ўзбек ёзуви тилининг асосчиси Алишер Навоий” ва С.Л.Волиннинг “Ленинград кутубхоналаридаги Навоий қўлёзмалари” каби тадқиқотларини мисол келтириш мумкин¹³.

Албатта, Туркияда навоийшунослик деганда улўф шоир асарларининг усмонли адибларига таъсирини ўрганиш мавзусини четлаб ўтиб бўлмайди. Хусусан, 15-16 асрдаёқ Онадўли шоирлари Алишер Навоийни устоз адиб ўлароқ эътироф этганлар ва унга эргашиб турли жанрларда шеърлар битганлар. Ушбу масала Фуод Кўпрулу, Огоҳ Сирри Левенд, Али Ниҳод Тарлан, Муҳаммад Чавушўғли, Камол Эраслон, Усмон Фикри Сертқоя, Мустафо Эсон, Юсуф Четиндоғ, Мустафо Арслон сингари олимлар томонидан кенг ўрганилган. Айниқса, ёш навоийшунос олим доцент Юсуф Четиндоғнинг “Алишер Навоий асарларининг усмонли шеъриятига таъсири” монографияси фикримизнинг энг ёрқин далилидир. Олим ўз тадқиқотининг Кириш қисмида мумтоз адабиётда

¹² Бу анжуманларда қилинган маърузаларнинг айримлари қуйидагилардир: G.Ayan, Nevâî'nin Mesnevîlerinden Ferhad u Şirin, B.Kahraman, Peyker çevirileri ve Ali Şir Nevai'nin Seb'a-i Seyyaresi, S.Tunç, Lisanut-tayr ve Bedayiul Vasat'ta Kafiye, E.Yeniterzi, A.Nevai'nin Tezkiretül-evliya türünde bir eseri Nesayimül-muhabbe, Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enst., Ali Şir Nevai Sempozyumu, Konya, 3 Ocak 1992; G.Kut. Divan Şairi Olarak Nevâî; A.Deniz Abik, Hamsetü'l-Mütehayyirin Dolayısıyla Birkaç Nokta; H.Özcan. Türk Dünyasının Bilgesi Ali Şir Nevâî; T.Kocaoğlu, Ali Şir Nevai'nin Türkçe Ünlü Sesler Üzerindeki Açıklamaları (Kapalı Ê/İ Meselesi), (Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönüşlerini Anma Toplantısı Bildirileri, 24-26 Eylül 2001, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2004, s. 57-66 [s. 59];

¹³ W.Barthold. Mîr Ali Şir Ve Siyasî Hayatı, çev. A.Caferoğlu, Ülkü Mecmuası, c. X, sy. 56-60, Ankara 1937-1938; E.Bertels, Ali Şir Nevai, Leyli ve Mecnun, çev. M.Bala, TM, X, 1951, 47-64; ---, Ali Şir Nevâyî'nin Ferhad u Şirin'i, çev. R.Uygun, TDAY. Belleten, Ankara 1957, s.115-130; A.N.Boldirev, Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevâyî, çev. R.Uygun, TDAY. Belleten, Ankara 1956, s.197-237; A.K.Borovkov. Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai, çev. R.Uygun, TDAY. Belleten, Ankara 1954, s.56-96; S.L.Volin, Leningrad kitaplıklarındaki Nevai yazmaları hakkında, çev. R.Uygun, TDAY. Belleten, Ankara 1955, s.99-141;

адабий таъсир масаласи ва назирачилик анъанасидан сўз юритади. “Манбаларда ва шеърӣ асарларда Алишер Навоӣ таъсири” номли биринчи бобда тазкира ва назира мажмуаларида ҳамда 15-16 асрларга оид шеърӣ асарларда Навоӣ таъсири, Навоӣ асарларининг Онадўли минтақасига кириб бориши, султон иккинчи Боязид даврида Навоӣ таъсирида қалам тебратган шоирлар ҳақида махсус тўхталади. Олим “Онадўли шоирлари Навоӣдан таъсирланар экан асосан эътироф ва миннатдорчилик туйғулари билан ҳаракат қилганлар. Навоӣ тез вақтда Низомий, Хусрав, Ҳофиз, Жомий сингари форс шоирлари қатори ибрат олинадиган ижодкорлардан бирига айланди... Онадўли шоирлари айниқса Навоӣ шеърларидаги мусиқийликка ошуфта бўлдилар... Бугунга келиб Навоӣнинг 15-16 аср Онадўли шоирларига тахмин қилингандан ҳам кўпроқ таъсир кўрсатганлиги маълум бўлмоқда. Зеро бу даврнинг илғор шоирлари Навоӣ шахсини ва шеърларини жуда яхши билишган. Навоӣ ҳануз ҳаётда экан ўз даврининг буюк шоирлари томонидан эҳтиромга сазовор бўлган.... Навоӣ усмонли шоирлари учун панжасига панжа уриш мушкул бўлган бир санъаткор эди. Шу боис у Аҳмад пошо, Фотиҳ султон Муҳаммадхон, Жаъфар Чалабий, Маҳмуд пошо, Биринчи Салим, Қонуний султон Сулаймон, Камол пошозода, Муҳйи, Хаёлий, Боқий, Яҳёбек, Надим ва шайх Ғолиб каби мумтоз шоирлар назарида турли жиҳатлардан улуғланган бир беназир шоир эди... Онадўли адабиётига кўрсатган кучли таъсир, усмонли шоирларининг қисқа вақтда ўзбекча шеърлар ёзишга, тадқиқотчиларнинг эса улуғ шоир асарларини англамоқ учун ўзбекча луғатлар тузишга сабаб бўлган” деб ёзади. Олим шу тарзда “15-16 асрларда яшаган Онадўли шоирларнинг Навоӣга ёзган назиралари” номли иккинчи бобда ҳам мазкур даврда минтақада ижод қилган ўнлаб адибларнинг Навоӣга издошлик фаолиятларини атрофлича ёритиб беради¹⁴.

Сўнгги йилларда Алишер Навоӣ ҳаёти ва ижодиётининг Туркияда ўрганилиши ва танитилишида Юсуф Четиндоғнинг кўрсатган хизматларини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу борада у яна “Алишер Навоӣнинг ҳаёти, бадиияти, асарлари” ва “Алишер Навоӣ” китобларини чоп эттирди¹⁵. Бундан ташқари унинг “Алишер Навоӣ ва туркий шеър тили”, “Адабий танқид жиҳатидан Ҳирот мактаби тазкираларининг Онадўли тазкираларига таъсири”, “Мажолис ун-нафоис”да шеър ва шоир танқиди”, “Усмонли адабиёти ва

¹⁴ Y.Çetindağ, Ali Şir Nevai'nin Osmanlı Şiirine Etkisi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.43-44.

¹⁵ Y.Çetindağ, Ali Şir Nevai, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fatih Üniversitesi, İstanbul 2005;

Навоий”, “Алишер Навоий асарларининг усмонли шеърятига ва Қонуний султон Сулаймонга таъсири ва асослари” каби ўнлаб мақолалари босилди¹⁶.

Хуллас, 15 асрда адабий таъсир асосида пойдевори қўйилиб, 19 асрнинг иккинчи ярмида қайта жонланган бу жараён йилдан йилга такомиллашиб бугунги кунда янада тараққий топмоқда.

¹⁶ Y.Çetindağ, Ali Şir Nevai ve Türk Şiir Dili, Yağmur Dergisi, C. 5, no. 17, 2002, s.34-38; ---, Kültür, Sanat ve Edebiyat Açısından Timurlu-Osmanlı İlişkileri, Folklor/Edebiyat, C.VIII, no. 32, 2002, s.159-170; ---, Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu Tezkirelerine Tesiri, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 22, 2002, s.109-132; ---, Timurlular İle Osmanlı Devleti Arasındaki Kültürel İlişkiler, Akademik Araştırmalar Dergisi, C.5, no.18, 2003, s.1-13; ---, Mecalisü'n-Nefais'te Şiir ve Şair Eleştirisi, Türk Kültürü İncelemeleri/, C.9, no.9, 2003, s.79-114; ---, Osmanlı Edebiyatı ve Nevâî, Baykara Dergisi, C.I, no.2, 2006, s.14-16; ---, Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı Şiirine ve Kanunî Sultan Süleyman'a Tesiri ve Sebepleri Üzerine, Osmanlı Araştırmaları-Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-II, C.XXVI, no.II, 2006, s.223-235;